

II. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ КАТЕГОРІЙНОЇ ГРАМАТИКИ

Ольга Бакун
(Хмельницький)

УДК 81'367.622

КОНТЕКСТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ СТРУКТУРНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАЙМЕННИКОВОЇ РЕПРИЗИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ПРОЗИ)

Здійснено аналіз структури одного з різновидів сегментних конструкцій – займенникової репризи. Закцентовано на контекстуальних відношеннях між компонентами займенникової репризи – сегментом і його заміником – корелятом. За типом зв'язку між сегментом і корелятом виокремлено кореферентну заміну, для якої характерне адекватне відтворення значення замінювального слова. За структурно-семантичною характеристикою займенникової репризи виокремлено непередикативну заміну, оскільки аналіз фактичного матеріалу засвідчив вживання номінатива у функції сегмента. За позицією корелята виокремлено постцедентну заміну, оскільки для займенникової репризи характерний зв'язок сегмент – корелят.

Ключові слова: сегментна конструкція, займенникова реприза, кореферентна заміна, косигніфікативна заміна, передикативна заміна, непередикативна заміна, постцедентна заміна, антецедентна заміна.

Постановка наукової проблеми. Для мовотворчості письменників на сучасному етапі характерне активне вживання експресивних синтаксичних конструкцій, подібних до речень. До таких конструкцій відносять займенникову репризу, як один із різновидів явища експресивного синтаксису – сегментації. Займенникова реприза, характерна для сучасної англійської мови, – це двочлена структура, один компонент якої – сегмент, виражений групою іменника, а інший – постсегментний компонент, виражений реченням, побудованим за правилами англійської мови, де функцію підмета або додатка виконує займенник, який корелює з сегментом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення сутності репризних структур ставало предметом вивчення мовознавців (М. А. Мішель[5], О. Ф. Шильникова [9] та ін.). Проте недостатньо уваги зацентовано на вивченні контекстуальних особливостей цих побудов. Дослідження імпліцитно або експліцитно виражених смислів, віднайдення шляхів їхньої взаємодії в синтаксичній структурі висловлювання та їхній системний опис – актуальне завдання комунікативної лінгвістики. Вивчення синтаксичних явищ з позиції семантики дозволяє виявити причини, на перший погляд, ненормативних синтаксичних структур, якими інколи вважають сегментні конструкції, що і пояснює наше дослідження семантики займенникової репризи. Тому заявлену тему вважаємо **актуальною**.

Предметом дослідження ми обрали один із різновидів явища сегментації – займенникову репризу – як один із аспектів дослідження, регламентованих обсягом статті. Джерелом фактичного матеріалу є мовотворчість Чака Паланіка. Принагідно зауважимо, що синтаксис мовотворчості цього сучасного американського письменника ще не був об'єктом лінгвістичного дослідження. **Мета дослідження** передбачає виявлення в аналізованому творі одного з різновидів сегментації – займенникової репризи, їхнє карткування та виявлення контекстуальних відношень між компонентами конструкції. Визначена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) опрацювати науково-теоретичну літературу з досліджуваної проблеми; 2) шляхом суцільної вибірки закартувати фактичний матеріал – займенникову репризу – з аналізованого роману Чака Паланіка “Невидимі монстри”; 3) проаналізувати контекстуальні відношення між компонентами займенникової репризи. Всього нами дібрано 980 репризних структур.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Аналіз контекстуальних відношень між компонентами займенникової репризи здійснюється передусім на основі взаємодії сегмента та його заміника, оскільки саме сполукою сегмент-корелят реалізується, на наш погляд, безпосередній зв'язок між засобами мовного коду цього

різновиду сегментних конструкцій. На думку Т. М. Сафронової, семантичні характеристики субстантива, ядерного компонента сегмента, безпосередньо не пов'язаного з постсегментним компонентом, можна виявити лише на основі синтаксичних функцій займенникового корелята. “Займенниковий корелят у базі це потенційний індикатор для встановлення повного лексичного змісту, вираженого в співвіднесеному з ним субстантивному у сегментному компоненті” [6, с. 136].

Розглянемо наступний приклад: *Just the healing part, that can take month* (9, с. 33). У цьому висловлюванні комунікативний суб'єкт – субстантив із залежним від нього словом – винесений в ініціальну позицію, тобто актуалізований. Порушені конструктивні синтаксичні зв'язки можна відновити (згідно з логікою Т. М. Сафронової), замінивши корелят субстантивом: *Just the healing part can take month*. Необхідно зазначити, що за такої перебудови повністю змінюється комунікативна мета: тема стає ремою, рема – темою; відновлені структурні зв'язки між компонентами, а конструкція з розчленованої, експресивно забарвленої перетворюється на нерозчленовану, нормовану. На нашу думку, процес заміни корелята субстантивом недоцільний, оскільки комунікативна інтенція мовця спрямована на актуалізацію позиції сегмента, виділення його і тим самим привернення уваги читача.

Проте не можна недооцінювати роль корелята субстантива в займенниковій репрізі. Саме займенникове слово здійснює тісний зв'язок між компонентами розчленованої структури. На думку М. І. Откупшикової, в такому разі діє закон зв'язності тексту. Повторення змісту – це одна з основних умов існування зв'язного тексту. Водночас, повторення змісту здійснюють за допомогою процесу заміщення. “Заміщення в загальному значенні – відношення, які зв'язують елемент, що замінюється, і елемент, яким замінюють, виконуючи різні умови збереження (передачі) змісту одного елемента іншим” [5, с. 18]. Саме завдяки процесу заміщення тема продубльована в займенниковій репрізі (у сегменті й у кореляті постсегментного компонента).

У лінгвістичній літературі “займенниковими словами традиційно вважають підкласи іменника, прикметника, числівника чи прислівника” [7, с. 116]. І. Р. Вихованець зазначає: “Займенникові слова використовуються тільки у сфері мовлення для опосередкованого позначення предметів або (у широкому розумінні) ознак конкретної ситуації чи попереднього контексту” [1, с. 185]. За функціональним призначенням займенникові слова поділяють на дійктичні та текстотвірні. Тобто, вони вказують на елементи контексту, їхню послідовність і зв'язки.

Отже, займенникові слова створюють зв'язок заміни щонайменше між двома компонентами одиниці комунікативного рівня – займенникової репрізи – сегментом і корелятом сегмента. При цьому домінуючим компонентом зв'язку заміни в аспекті номінативного значення виступає субстантив, оскільки саме сегмент передає лексичне значення.

За М. І. Откупшиковою виділяють основні типи заміни: 1) залежно від типу зв'язку між сегментом і корелятом сегмента можна виділити кореферентну та косигніфікативну заміни; 2) залежно від структурно-семантичної характеристики елементів виділяють предикативний і непредикативний типи заміни; 3) залежно від позиції корелята виділяють два типи заміни – постцедентну й антецидентну заміни.

1.1. Кореферентність – це відношення між компонентами висловлювання (зазвичай іменниковими групами), які позначають той самий позамовний об'єкт або ситуацію, тобто мають такий самий референт [5, с. 243]. Тому для **кореферентної заміни** характерне віднесення сегмента та корелята сегмента до одного денотата (референта): *The police, they had the nun hold this sheet up over my breasts* (9, с. 37). У цьому прикладі спостерігаємо референційну тотожність – займенник *they* замінює денотат *the police*. Термін, запропонований М. І. Откупшиковою, співвідносимо (синонімічно) із визначенням, запропонованим В. Г. Гаком. Він виокремлює “адекватну займенникову анафору” [2, с. 236]. В енциклопедичному словнику “Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики” І. Б. Штерн подає таке визначення: “Анафора – це певний тип відношень між мовними сегментами, де в один сегмент входить посилання на інший. Анафора полягає в заміщенні слів, речень, фрагментів речень тощо іншими мовними одиницями. Таке заміщення виникає на відношенні референційної або лексичної тотожності заміщуваних мовних структур” [3, с. 33]. Розглянемо приклад: *On the dining room table, covering it all over is a tablecloth I don't remember, a really nice dark blue damask with a lace edge* (9, с. 89) – у цій сегментній конструкції особовий займенник *it* замінює усю іменникову групу *on the dining room table*.

На кореферентну заміну натрапляємо у займенниковій репризи. Наведемо ще приклади референційної тотожності елемента, який замінюють і яким замінюють: **Brandy, she's cooked up some new plan** (9, с. 226); **The doctors, they took out the bottom rib on each side of my chest. The book in your jacket pocket, it slowed the bullet enough that only your boobs exploded** (9, с. 292).

У цих і подібних сегментних структурах субстантив замінений особовим займенниковим іменником 3-ої особи (однини / множини) або вказівним займенником, який виконує в постсегментному компоненті функцію підмета. Найчастіше займенниковий корелят, виражений особовим займенником, вживаний у формі називного відмінка, оскільки підмет найчастіше виступає темою повідомлюваного.

Кореферентна заміна можлива і при вживанні корелята у формі непрямого відмінка: **The sirens, you can hear them wandering and screaming all over the West Hills** (9, с. 18) – займенниковий корелят субстантива вжитий у формі непрямого відмінка. Елемент, який замінюють і яким замінюють відноситься до того ж самого референта. Займенник у постсегментному компоненті, займаючи початкову позицію, позначає тему висловлювання. Решта частини виступає ремою: **A million trendy accessories, scarves and belts, shoes and hats and gloves, and no real clothes to wear them with** (9, с. 21); **"Kitty Litter, Sofonda, and Vivienne", Brandy, says, "I owe them everything"**. (9, с. 177). Адекватна анафора можлива і при співвідношенні іменної групи, яка є сегментом, і займенниковим прислівником, який її заміщає: **My makeover. Here was my life about to start all over again** (9, р. 287).

Отже, кореферентну заміну характеризує адекватне відтворення значення слова, заміною чого виступає займенникове слово. За такого типу заміни в структурі висловлювання зберігають і передають лексико-граматичні особливості номінатива, який виконує функцію сегмента.

1.2. За **косигніфікативної** заміни сегмент і корелят сегмента замінюють на понятійному (сигніфікативному) рівні. Однак, для займенникової репризи такий тип зв'язку не характерний, оскільки косигніфікативна заміна не передбачає наявності в постсегментному компоненті займенникового корелята.

Отже, залежно від типу зв'язку між сегментом (комунікативним суб'єктом) і постсегментним компонентом (комунікативним предикатом) у займенниковій репризи проходить кореферентна заміна, яку характеризує референціальна тотожність номінатива та корелята, типова для займенникової репризи, оскільки корелят субстантива, в цьому разі, виражений займенниковим словом. Це не випадково. Займенники якнайкраще виконують референтну функцію як субститути раніше названих відрізків тексту, що вказують на певний денотат.

2. Залежно від структурно-семантичної характеристики сегмента й корелята сегмента виокремлюють предикативний і непередикативний типи заміни.

2.1. **Предикативна заміна** проходить тоді, коли в ролі синтаксично опорного слова, яке є сегментом, виступає слово зі значенням предиката. Оскільки ми досліджуємо номінативні конструкції, такий тип заміни не зафіксовано у нашому фактичному матеріалі.

2.2. **Непередикативна заміна** характерна для конструкцій, у яких корелят замінює субстантив, який не має предикативного значення: **Brandy Alexander, she stands up on the gold lame leghold trap shoes** (9, с. 60). Цей тип заміни характерний для займенникової репризи, як номінативної структури, сегмент яких, зазвичай, виражений невіддієслівним іменником.

3. Залежно від позиції корелята виокремлюють два типи заміни – постцедентну й антецедентну.

3.1. **Постцедентну** заміну маємо за умови повторення попереднього змісту, його дублювання: **Still, Brandy, she's spashing again, and the hysterical princess has on leg over the door, half climbed out of the door, half climbed out of the Spider before Denver Omelet will even stop** (9, с. 226). За такого зв'язку елемент-замінник розміщений після елемента, який замінюють.

3.2. **Антецедентну** заміну маємо за передбачення наступного змісту. Це конструкції з антиципаційним порядком розміщення засобів мовного коду, у яких препозитивний компонент передбачає зміст свого бінарно протиставленого корелята (денотата будь-якого явища). Такий тип конструкцій не є об'єктом нашого дослідження. Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що постцедентний тип зв'язку організовує зв'язок між елементами конструкцій, є засобом реалізації закону зв'язності тексту. Вказуючи на особливість названого типу заміни зауважуємо, що за постцедентного зв'язку відбувається дублювання.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, аналіз контекстуальних зв'язків між компонентами займенникової репризи здійснюється передусім на основі взаємодії сегмента і його заміника (займенникового корелята). Залежно від типу зв'язку між сегментом (комунікативним суб'єктом) і постсегментним компонентом (комунікативним предикатом) у займенниковій репризі відбувається кореферентна заміна. Залежно від структурно-семантичної характеристики елементів, які замінюють і якими замінюються для займенникової репризи властива непредикативна заміна. Залежно від позиції корелята займенниковій репризі характерна постцедентна заміна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська ; за ред. І. Р. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – 400с.
2. Гак В.Г. Грамматика французского языка / В. Г. Гак. - М.: Изд-во Добросвет, 2000. – 832 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н.Ярцева. – 2 е изд., доп. - М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 709 с.: ил.
4. Мишель М. А. Особенности функционирования экспрессивных синтаксических конструкций в речевых жанрах (на материале современной публицистики) : автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук : специальность 10.02.01 “Русский язык” / М. А. Мишель. – СПб., 2002. – 18 с.
5. Откупщикова, М.И. Местоимения современного русского языка в структурно-семантическом аспекте / М.И. Откупщикова. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1984. – 87 с.
6. Сафронова Т.Н. Сегментированные конструкции в современном английском языке. – Дис. ... канд. филол. наук. – Л., 1975. – 156 с.
7. Хаймович Б. С., Роговская Б. Й. Теоретическая грамматика английского языка / Б. С. Хаймович, Б. Й. Роговская. – М. : Высш. шк., 1967. – с. 298.
8. Шильникова Л. Ф. Принципы организации сегментированных текстов в современном русском языке : автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук : специальность 10.01.02 “Русский язык” / Л. Ф. Шильникова. – М., 1976. – 23 с.
9. Chuck Palahniuk. Invisble Monsters / Ch. Palaniuk. – London : Vintage. – 2000. – 306 p.

Бакун О. Контекстуальный анализ структурной организации местоименной репризы в современном английском языке (на материале английской прозы).

В статье представлен анализ структуры одного из разновидностей сегментированных конструкций – местоименной репризы. Акцентировано на контекстуальных связях между компонентами местоименной репризы – сегментом и его заместителем – корелятом. За типом связи между сегментом и корелятом выделено кореферентное замещение, которое характеризуется адекватным воспроизведением значения замещаемого слова. За структурно-семантической характеристикой местоименной репризы выделено непредикативное замещение, поскольку анализ фактического материала зафиксировал употребление номинатива в функции сегмента. За позицией корелята выделено постцедентное замещение, поскольку местоименная реприза характеризуется связью сегмент-корелят.

Ключевые слова: сегментированная конструкция, местоименная реприза, кореферентное замещение, косигнификативное замещение, предикативное замещение, непредикативное замещение, постцедентное замещение, антецедентное замещение.

Bakun O. Contextual Analysis of Pronominal Rreprise Structure in the Modern English Language (on the material of English prose).

There has been done the analysis of the structure of one of the types of segmental constructions – pronominal reprise. There has been focused on contextual relations of pronominal reprise components – a segment and its substitute – a correlate. According to the type of connection there has been distinguished coreference substitution peculiar for adequate reproduction of the word which is substituting. According to structure and semantic of pronominal reprise there has been distinguished predicative substitution as the analysis of practical material showed the usage of the noun in the function of a segment. According to the position of a correlate there has been distinguished postcedential substitution as pronominal reprise is characterized by connection a segment – a correlate.

Key words: a segmental construction, pronominal reprise, coreference substitution, cosignification substitution, predicate substitution, nonpredicative substitution, postcedential substitution, antecedential substitution.

Володимир Гошилик
(Івано-Франківськ)

УДК 81'366.58:165.194+81'42

ДО ПРОБЛЕМИ КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНОГО ОПИСУ ГРАМАТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ЧАСУ

Стаття присвячена аналізу підходів до вивчення граматичної категорії часу й обґрунтуванню доцільності її наукового опису в руслі когнітивно-дискурсивної парадигми. З'ясовано передумови залучення нового підходу до дослідження граматичних категорій й доведено, що категорії морфології та синтаксису не меншою мірою формуються на основі досвіду та уявлень мовного колективу, а їх використання відображає комунікативну сутність мови. Проаналізовано тлумачення граматичного значення в руслі когнітивної теорії, за якої граматики не постає як автономна, замкнута й ірраціональна система, а як система, що відображає людський досвід пізнання світу й осмислення довколишньої дійсності. Описано особливості категорійного способу структурування концептуального змісту за допомогою морфологічних категорій і форм (морфологічної репрезентації), зокрема специфіку побудови ментальної моделі граматичного часу, відображеної у змісті морфологічно передаваного (граматичного) концепту ЧАС.

Ключові слова: *категорія часу, темпоральність, когнітивно-дискурсивна парадигма, концептуалізація, морфологічна репрезентація.*

Постановка наукової проблеми. Сучасний етап розвитку лінгвістичної думки характерний ускладненням проблематики фундаментальних досліджень, що зумовлено намаганням науковців глибше проникнути в механізм функціонування різномірних мовних одиниць. Це виявляється передусім у зверненні до змістової сторони мови, визначенні характеру мовних одиниць у реальному їх функціонуванні, розгляду зв'язків мовної системи з мисленням, культурою, свідомістю людини.

Аналіз основоположних категорій мови, до яких, безперечно, належить категорія часу, в новій науковій парадигмі вимагає застосування комплексного підходу, який би пролив світло на витoki формування та особливості функціонування цього важливого фрагмента мовної системи у загальнолюдській системі координат.

Мета даної розвідки полягає в обґрунтуванні доцільності наукового опису граматичної категорії часу в руслі когнітивно-дискурсивної парадигми і передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) з'ясувати передумови залучення нового підходу до дослідження граматичної категорії часу; 2) проаналізувати тлумачення граматичного значення в руслі когнітивної теорії; 3) описати особливості категорійного способу структурування концептуального змісту за допомогою морфологічних категорій і форм.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Складність та неординарність часу як однієї з найважливіших форм пізнання людиною рухомої матерії зумовили становлення лінгвофілософської концепції часу, представники якої (О.В. Бондарко, М.Г. Сенів, Й. Бальвег та ін.), відштовхуючись від ідей О. Есперсена і Г. Рейхенбаха, в пошуках "універсальної системи часів" доходять висновку, що шляхи і способи вербальної реалізації темпоральних відношень мають охоплювати не лише власне-граматичний час, але й вид, модус, таксис і дейксис, а також лексичні та синтаксичні засоби втілення часової семантики, вводячи тим самим комплексну **функціонально-семантичну категорію (поле) темпоральності**. З-поміж характерних для її розгляду тенденцій у сучасній науці про мову відзначимо аналіз маркерів темпоральності на всіх рівнях мовного простору, антропоцентризм, врахування розмаїття типів темпоральних відношень у мові та системних зв'язків темпоральності з іншими логіко-мисленнєвими категоріями.

Визнання важливості взаємодії та взаємопроникнення логічних і мовних категорій в одиницях мови і мовлення відновило інтерес лінгвістів до граматичного часу – морфологічної категорії дієслова, що забезпечує темпоральну локалізацію згадуваних у реченні події чи явища. Як результат граматикизації супутньої темпоральної референції (у розумінні Дж. Лайонза) і ядро темпоральності граматична категорія часу є "вічно молодим" об'єктом дослідження.